

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ

Віктор АНДРУЩЕНКО

ВИЩА ОСВІТА У ПОСТ-БОЛОНСЬКОМУ ПРОСТОРІ: СПРОБА ПРОГНОСТИЧНОГО АНАЛІЗУ

Уже зараз постають питання про філософію розвитку освіти в пост-Болонському просторі. Майбутня освіта має «подолати» освіту ХХ століття, вийти за її межі, освоїти нові обрії, утвердитися самодостатньою для людини ХХІ століття. Аналіз економічних, політичних та соціокультурних тенденцій дає можливість зробити висновок про те, що якісні характеристики найближчого майбутнього, а разом з

тим і параметри розвитку освіти будуть визначатися певними дієвими чинниками. У цьому ракурсі перед вищою освітою по-новому постають завдання, виконання яких буде достойною відповіддю українського суспільства на виклики нового століття.

Прогнозування розвитку вищої освіти справа надзвичайно складна. Над цією проблемою працюють сотні тисяч науковців і педагогів, десятки сотень науково-дослідницьких інститутів по обидва боки океану, мільйони пересічних громадян, які хочуть забезпечити своїм дітям й онукам конкурентоздатну освіту й виховання. Кожен має свою думку, продиктовану індивідуальним досвідом, суспільною рефлексією політичних, економічних, соціокультурних проблем розвитку власної держави і світу, уявленням про майбутнє з погляду індивідуально зрозумілих загальнолюдських пріоритетів та цінностей. Певні прогностичні висновки, зроблені черговим сміливцем, одразу ж піддаються універсальній критиці. Ситуація нерідко доводиться до такої стадії, коли про більш-менш прийнятний прогноз вчені розпочинають розмову лише у вірогідному ракурсі або як про боротьбу чи взаємодію рівносильних (хоча й різноспрямованих) тенденцій, перемога однієї з яких визначить той образ освіти, який буде реалізовано у ХХІ столітті.

Все це диктує потребу розгорнутих наукових досліджень такої загальної для всіх галузей освітньої діяльності проблеми, як філософія освіти.

Враховуючи актуальність і недостатній розгляд означеної проблеми в сучасній світовій і вітчизняній педагогічній думці, варто привабити до неї увагу вчених і педагогів, особливо, працівників вищої школи. Адже лише спільними зусиллями можна зрушити її з «мертвої точки», подолати ситуацію флуктуації ідей розвитку освіти, визначених Болонськими домовленостями.

Не варто заперечувати актуальності й практичної значимості наукових пошуків у царині змістовних напрямів трансформації освітніх систем Європи і світу в контексті Болонських декларацій. Поле для науки тут є. Особливо у ракурсі вивчення порівняльних характеристик національних систем освіти, формування єдиної нормативно-правової бази, покликаної регулювати освітні процеси в європейському культурному просторі, роз'яснювати загальноєвропейські та власні національні освітні традиції для забезпечення їх ефективної взаємодії на основі взаємодоповнення. Потребують більш глибокого дослідження й такі сюжети, як запровадження кредитно-модульної системи навчання, академічна мобільність викладачів і студентів, забезпечення рівного доступу до якісної освіти, освіта впродовж життя, взаємозв'язок системи «освіта-наука-практика-виробництво» тощо. Все це актуальне і потрібне.

Можна ризикнути зробити наступний висновок: означена проблематика загалом відома уже не лише науковцям у галузі освіти, але й широкому колу педагогічної громадськості. Публікації з проблем розвитку освіти в контексті Болонських декларацій, з якими я мав змогу ознайомитись останніми роками, багато в чому дублюються. І це зрозуміло. Болонські домовленості, що вже давно перейшли рубікон теорії, розгортаються у практичній площині, актуалізуються на рівні впровадження в практику національних освітніх систем. І хоча тут виникає низка цікавих для теоретичного розгляду і актуальних з погляду конкретної практики проблем, *магістраль філософського прогнозу розвитку освіти XXI століття сьогодні вийшла за межі Болонського процесу.* Завдання сучасної філософії освіти полягає у визначенні контурів цього виходу; далі — дослідження детермінуючих факторів і суті; нарешті — можливих ризиків, суперечностей та їх уникнення з метою забезпечення освіти для потреб XXI століття. Мова йде про філософію розвитку освіти в пост-Болонському просторі. Ризикуючи «нарватись» на серйозні непорозуміння з боку колег, яким притаманний прагматично-традиційний погляд на освіту, все ж варто зупинитися на цьому більш детально.

Вища освіта... Що це таке й для чого вона потрібна? Це, насамперед, система підготовки спеціаліста вищої кваліфікації, яка здійснюється на основі розвитку науки і культури з урахуванням вимог виробництва, ширше — суспільної практики та перспектив їх розвитку. Чи змінить це визначення «вищої освіти» практика XXI століття?

Вища освіта як соціальний *феномен* зароджується і формується в системі античної культури. Її витoki як соціального *інституту* сягають періоду становлення перших університетів — Болонського (Італія), Оксфордського

і Кембриджського (Англія) та Паризького (Франція) — XII—XIII ст. Історична еволюція вищої освіти впродовж століть демонструє унікальне розмаїття закладів, напрямів та методик підготовки фахівців, організації освітянської справи й управління. Разом з тим, помітні дві головні тенденції: 1) здійснення вищої освіти через зміцнення її головних осередків — університетів; 2) її трансформація (за змістом і формами навчання) як відповідь на потреби змінної суспільної практики.

Що очікує університети, а разом із ними — вищу освіту в XXI столітті? Які основні вимоги до вищої освіти зараз формуються?

Як показує досвід, формування фахівця високої (вищої) кваліфікації — справжнього професіонала — було й залишається однією з нагальних потреб суспільного розвитку. Професіонал — це людина, яка обрала певну сферу діяльності як постійну життєву справу, досягла в ній досконалості й обернула це заняття на професію. Підготувати, виховати таку людину не просто. Цей процес не може здійснюватися самоплинно. Навіть за неабияких інтелектуальних, мистецьких чи фізичних задатків для цього потрібен учитель і установа, що забезпечить їх належний розвиток і реалізацію. Самостійність особистості у здобутті професії — це лише одна сторона справи. Друга ж пов'язана з такою організацією навчального процесу, яка найбільш ефективно може бути реалізована у формі університету.

Звичайно в епоху глобалізації та інформаційних технологій цю потребу можна задовольнити «вищою самоосвітою», однак вона «розтягується в часі» і «розпливається» у спрямованості. Понад те, «вища самоосвіта» більшою мірою орієнтується на індивідуальні, а не на суспільні інтереси й потреби. У той же час, цивілізація, яка базується на високих технологіях, здатна зберегти себе як людство лише за умови інтегративної єдності народів і культур, їх толерантності й універсальної взаємодії.

Означена єдність не становить вроджену чи спадкову властивість. Вона досягається механізмами соціалізації, одним із ступенів якої постає інституційно сформований феномен «вищої освіти». Отже, *вища освіта залишиться й надалі затребуваною як найбільш ефективний механізм підготовки професійних кадрів вищої кваліфікації*. Тенденції, що розгортаються на початку XXI століття, загальна логіка розвитку цивілізації дозволяють зробити висновок: функції вищої освіти мають залишатися незмінними. А це означає, що інституту «вищої освіти» і зокрема, його провідним осередкам — університетам — у XXI столітті нічого не загрожує. Вони й надалі будуть розвиватись відповідно до здобутків науки, вимог суспільної практики та індивідуальних запитів особистості.

Зрозуміло, вища освіта не залишиться незмінною. Якщо вважати вірною тезу про те, що «кожне нове відкриття в галузі природничих наук змінює форму матеріалізму», то не менш справедливим виявляється висновок, за яким кожне нове цивілізаційне досягнення людства завжди буде чинити тиск на вищу освіту, на її зміст, організацію, напрями підготовки фахівців, перспективи розвитку.

Повернемося до минулого століття. Чим запам'яталось воно в загальній історії? *Сфера науки*, наприклад, ознаменувалася такими досягненнями, як створення теорії відносності, відкриття пеніциліну, розщеплення ядра, прорив у дослідженні космосу, впровадження у практику інформаційних технологій тощо. ХХ століття стало століттям науково-технічного прогресу з усіма позитивними і негативними наслідками.

Політичну сферу минулого століття характеризують революція в Мексиці (1911) та Росії (1917), перша світова війна, громадянська війна в Росії та Іспанії, всевладдя Гітлера, Муссоліні та Сталіна, голодомор та репресії в більшовицькій Росії (1933, 1937). Середина століття позначена кровопролитною і вкрай руйнівною другою світовою війною. Фултонська промова Черчилля поклала початок «холодній війні». Помітними у світовому політичному просторі стали створення ООН, перемога революції на Кубі та карибська криза, війна США у В'єтнамі, пражська весна, провал військової кампанії СРСР в Афганістані, розвал СРСР та «соціалістичного табору», утворення низки незалежних держав, а в їх числі — України, яка потужно заявляє про себе на міжнародній арені.

Суттєвих змін зазнала *економічна сфера* суспільства, насамперед промисловість. Систематичне використання нових фундаментальних відкриттів у природознавстві й суспільних науках, зокрема нових джерел енергії, матеріалів із наперед заданими властивостями і технологій освоєння навколосемного простору, комплексне впровадження автоматизованих систем одержання і перетворення інформації і т. ін. свідчать про формування та розвиток такого чинника, як науково-технічний прогрес, що спричинив переворот не лише в системі матеріального виробництва, але й в суспільстві загалом. На жаль, дія цього чинника мала не лише позитивні, а й негативні наслідки. Використання досягнень науки і техніки в мілітаристських цілях зростило загрозу ядерного колапсу і знищення цивілізації як такої; реальною стала загроза отруєння навколишнього середовища і вичерпності життєдайних ресурсів цивілізації тощо.

Знаковими в *соціокультурній сфері* світу виявилися розширення і поглиблення міжкультурних контактів, поява нових форм і видів мистецтва, а разом з цим — засилля «масової культури», «індустрії розваг», стандартизації способу життя, урбанізації і конформізму, маніпулювання свідомістю і поведінкою мас, поява новітніх форм відчуження людини від людини. Народи світу пережили своєрідні психолого-соціальні стреси, під впливом таких катаклізмів, як війна США у В'єтнамі, СРСР — у Афганістані; вбивство борця за свободи африканських народів, антирасиста Мартина Лютера Кінга (1959); бомбардування СІАА Косово та Іраку тощо. Засуджуючи ці соціальні пороки, прогресивна частина людства прагнула до інтеграції, взаємодії культур, обмеження бідності, розвитку освіти. Кінець ХХ століття ознаменували інтенсивні євроінтеграційні процеси, введення європейської валюти, об'єднання народів у протидію міжнародному тероризму.

Зрозуміло, надто багато історичних фактів залишилося за межами нашого аналізу. Однак навіть невеликий їх перелік дає підстави для форму-

вання загального уявлення про ХХ століття, його місце в історії цивілізації, основні досягнення та суперечності розвитку. У порівнянні з ХІХ ст., світ ХХ ст. змінив свій економічний, політичний і соціокультурний вигляд. Разом із цими змінами він висунув до людини, її підготовки до життя, насамперед, до її освіти низку нових вимог. Власне в контексті цих вимог і змін відбулася трансформація вищої освіти, вершиною якої став Болонський процес. Якщо на початку ХХ століття для народів, що проживали у складі колишньої Росії, головною освітянською проблемою була ліквідація неписьменності й залучення до вищої освіти вихідців із робітників і селян, то кінець століття поклав початок своєрідній епосі знань, здобуття яких стало першочерговим завданням для кожного протягом усього життя. У загальному вигляді європейська освіта ХХ століття будується на таких загальних підвалинах: 11–12 річна загальноосвітня підготовка майбутнього абітурієнта; єдність системи «наука — освіта — практика»; рівний доступ до якісної освіти; інформатизація освіти; освіта впродовж життя; академічна мобільність викладачів і студентів; кредитно-модульна технологія навчання; демократизація освіти; єдність національних та загальнолюдських культурних пріоритетів; державно-громадське управління освітою.

Звичайно, не в кожній країні ці критерії та показники сформовані у повному обсязі. Деякі з країн, у тому числі й Україна, їх лише формують, трансформуючи вищу освіту в контексті Болонських домовленостей. Однак, як кажуть в народі, «це вже — справа техніки». Аналіз тенденцій, що розгортаються в науці, культурі і в суспільній практиці, дає підстави для висновку про те, що більшість із цих умов залишаться чинними і в майбутньому, найвірогідніше у першій третині (а може й половині) наступного століття. Предметом теоретичних розвідок вони можуть слугувати лише частково, у тій частині, де вивіряються пріоритети й відпрацьовуються відповідні механізми. Рано чи пізно означені умови будуть сформовані й національний освітній процес органічно увійде в європейське річище, як того вимагає суспільна практика.

Освіта ж не залишиться незмінною. Нові обриси життя, що проглядаються, встановлять для неї нові контури, зумовлять трансформацію в контексті відповіді на новітні суспільні й особистісні виклики. Майбутня освіта має «подолати» освіту ХХ століття, вийти за її межі, освоїти нові обрії, ствердитися самодостатньою для людини ХХІ століття. У цьому й полягає головний сенс реформи, на необхідності здійснення якої наголошує Президент України, вже вкотре звертаючи увагу на це завдання керівництва міністерства освіти і науки, освітян і науковців держави. Дрібний косметичний ремонт системи — це ще не реформа, це лише підготовка до неї. Справжня реформа повинна розпочатися із «продовження-подолання» свого попередника, з дискусій про те, якої освіти потребує ХХІ століття; що слід взяти з собою від попередньої моделі, а від чого слід відмовитись; які суспільні трансформації визначають основні експектації людини щодо здобуття освіти, нарешті, якими ж головними річищами розгорнеться освітній процес у змістовому й організаційно-управлінському аспектах?

Аналізуючи процес «подолання» XVIII століття XIX-м, Ф. Ніцше визначив два головні чинники: Наполеона, який «замислив Європу як політичне ціле» і Гете, який мріяв про єдину європейську культуру, що повністю успадковує всю досягнуту «гуманітарність» [1, 81—82]. І хоча політичну консолідацію Європи здійснила історія, а не Наполеон, і процес духовної єдності на основі досягнень світової гуманістики втілила когорта гуманістів XVIII-XIX століття, а не тільки Гете, у своєму передбаченні великий філософ не помилився: нову цивілізаційну якість XIX століття зумовили саме ці, а не якісь інші чинники. Те ж саме стосується й століття XX. Навряд чи сьогодні ми зможемо назвати особистостей, що «подолають» минуле століття і визначать головні контури століття майбутнього. Однак сфери суспільного життя, трансформацію яких зумовлять нові вимоги до освіти, назвати зможемо практично однозначно. Враховуючи досвід прогностичного аналізу їх розвитку, здійснений останніми роками такими відомими теоретиками як Д. Белл, З. Бжежинський, Е. Тоффлер, М. Гайдеггер, Ф. Фукуяма, К. Ясперс, практично безпомилково можна назвати ті зміни, які відбудуться в суспільстві і в освіті найближчими двома-трьома десятиріччями.

Аналіз економічних, політичних та соціокультурних тенденцій, що розгортаються, дає підстави стверджувати, що якісні характеристики майбутнього століття і параметри розвитку його освіти сформують («долаючи» століття минуле) *чотири* основних суб'єкти: а) *вчений*, який утвердить новий суспільний статус науки, а разом з нею — характер і зміст перебігу суспільних процесів; б) *політик*, який завершить формування політичної єдності Європи й розпочне політичну консолідацію світу на демократичних засадах; в) *виробничник*, який принципово змінить контури сучасного виробництва, здійснить масовий перехід до ринкових відносин та г) *духівник*, який сформує нову духовну атмосферу на континенті й у світі, задасть параметри розвитку культури в національному і загальнолюдському вимірах. Не претендуючи на вичерпність, спробуємо проаналізувати дієвість цих чинників на період першої третини століття, що розгортається.

Варто розпочати із загальновідомої тези про те, що XX століття змінило значення, конфігурацію і роль головних чинників суспільного поступу. Чисельні глибокі дослідження провідних аналітиків світу засвідчують, що стрижневою основою розвитку людства нині є *суспільний інтелект, наука*. XX століття (розвиток науково-технічної революції) підготувало для цього досить сприятливі можливості; XXI — створює умови для перетворення цих можливостей у дійсність. Майбутнє століття стане епохою універсального інтелекту, століттям науки, яка встановить нові обриси суспільного організму, а разом із цим — нові параметри розвитку вищої освіти. За межами науки вища освіта може розвиватися лише віртуально. І хоча завдяки релігійному чиннику посилення впливу яскраво спостерігається останнім часом у різних країнах світу (в т. ч. й в Україні), ірраціональна складова тією чи іншою мірою «втискується» в раціональне поле науки і спричинює певну змістову трансформацію освіти. За моїм глибоким переконанням, горизонти і глибину освітнього простору буде визначати не містика (міфологія,

ідеологія чи релігія), а наука і лише наука. Повернення до середньовічної традиції, коли наука і філософія були прислужницями теології, неможливе.

Спрогнозувати змістовні лінії розвитку науки, а тим більше визначити, де й на яких ділянках вона «вибухне» новітніми відкриттями, можна лише приблизно. Припустімо, що це станеться у сфері взаємодії точних і природничих наук — біології, фізики й хімії, математики й інформатики тощо. Можливо, вчені знайдуть спосіб ліквідації радіоактивних залишків виробництва. Уможливіюється проникнення людини в інші світи, відкриття інших цивілізацій і перенесення виробництва, особливо, екологічно небезпечного, в далекий космос. Справжній переворот у суспільному житті можуть спричинити відкриття новітніх джерел енергії, клонування людини, інтенсивне впровадження нанотехнологій тощо. Однаково важливі як відкриття, які подарують людству вчені, так і принципова зміна самої сутності науки. Збагачена гірким соціальним досвідом ХХ століття, коли основні наукові досягнення були використані не на благо, а на зло людині й суспільству, наука буде розвиватись як частина *духовної культури* людства, помітно наближаючись до людини, морально одухотворюватись, розгортати свою пізнавальну енергію у напрямі культуро- і людинотворення.

Враховуючи цю генералізуючу тенденцію, вища освіта має вибудовуватись на основі найновіших досягнень сучасної науки, насамперед, через фундаментальне засвоєння комплексу природничих і фізико-математичних дисциплін з одночасним проникненням у таємницю людського життя, осягненням основних цінностей людини і суспільства, нації і народу, що забезпечують гуманітарні науки, насамперед, історія, філософія, культурологія, економічна теорія, політологія тощо. Спроби деяких організаторів освіти вилучити (або безпідставно обмежити) гуманітарну складову системи вищої освіти, характерні для останнього десятиріччя минулого століття, слід розглядати не більше й не менше як диверсію проти освіти і людини. Не поділяю і не підтримую також протилежну тенденцію: скорочення вивчення фізико-математичних та природничих дисциплін, яке практикують нині окремі навчальні заклади, особливо, гуманітарного профілю. *Єдність природничого й гуманітарного циклу навчальних дисциплін (з урахуванням специфіки майбутньої професії) має стати головним принципом організації вищої освіти першої половини ХХІ століття.*

Наука лише тоді постає «універсальним знанням», яке містить відповіді на актуальні питання практики й дає людині гарантію успішності її безпосередніх дій, коли її природнича складова доповнюється гуманітарно-гуманістичним знанням, адже саме воно проникає в таїнство людського буття в суспільстві й унеможливорює руйнівне використання наукових досягнень проти людини й людського середовища (руйнування природного середовища, створення зброї масового знищення, розширення можливостей маніпулювання свідомістю мас тощо).

Фундаменталізація освіти має ще одну складову, продиктовану характером розвитку науки. Оскільки відстань між науковим відкриттям і його впровадженням у практику скорочується, то входження випускника вищої школи

в сучасне виробництво буде ефективним тільки за умови, коли не лише викладач, а й студент проявиться в ролі дослідника, науковця. Вища освіта ХХІ століття має бути побудована за принципами організації *науково-дослідницької діяльності*, із *практично-прагматичною спрямованістю*. Конкурентоздатним буде фахівець, навчання якого здійснюється на основі фундаментальних досягнень науки, засвоєних власними дослідницькими зусиллями, у поєднанні з практичною участю в системі сучасного виробництва.

Третя інновація, що має виявитися в системі вищої освіти в контексті відповіді на вимоги розвитку сучасної науки, торкнеться організації і методів навчання та виховання майбутніх фахівців: зберігаючи й розвиваючи методологічні досягнення минулих років, вища освіта ХХІ століття буде мати інноваційний характер, здійснюватись, насамперед, через активне *впровадження високих навчальних (педагогічних) технологій*.

Поняття «навчальних технологій» охоплює систему методів з допомогою яких здійснюється процес навчання й засвоєння знань із урахуванням взаємодії технічних і людських ресурсів. Минуле століття, поклато початок впровадженню технологій навчання, що базуються на фундаментальних наукових знаннях, інформаційних та комунікативних можливостях, мовних стратегіях тощо. Глобалізація та інформаційна революція, демократизація міжнародних відносин, все більш відчутна відкритість соціальних систем розширюють і поглиблюють ці можливості. Йдеться про необхідність впровадження високих педагогічних технологій (із їхньою потужною науковою забезпеченістю, інформаційною наповненістю, мовною розмаїтістю), толерантності та дискурсних підходів тощо.

За моїми спостереженнями, за винятком деяких університетів, де справа налагоджена більш-менш задовільно, впровадження високих технологій в систему вищої освіти знаходиться на початковій стадії, швидше на рівні гасел і закликів, аніж реальний процес. Більшість університетів не мають належної науково-лабораторної та інформаційної бази; сферу вищої освіти покинула когорта викладачів, які б могли забезпечити читання предметів англійською мовою; у країні практично не розроблена методика педагогічного дискурсу; про толерантність сучасного викладача, який читає курс переважно з поживтілого конспекту й вимагає від студента лише те, що він виголосив як «істину в останній інстанції», говорити можна лише умовно; студенти не мають можливостей для вибору навчального курсу і викладача, обмежені не лише в доступі до Інтернету, але й до елементарних підручників. Як кажуть: «приїхали»...

За прогнозом аналітиків, ХХІ століття буде століттям універсально розвиненого інтелекту. Саме інтелект виявиться тим головним чинником, який буде визначати прогрес суспільства й особистості такою ж мірою, як свого часу подібну функцію виконували родюча земля і сприятливий для землеробства клімат, знаряддя праці і природні ресурси, науково-технічний прогрес тощо. У відповідності з цим вища освіта має забезпечити інтенсивне професійно-інтелектуальне зростання особистості. Вона має стати дійсно «вищою освітою», здобуття якої потребуватиме значних інтелектуальних,

моральних, вольових зусиль особистості. Формальне здобуття вищої освіти стане анахронізмом. А це означає, що «перейти Рубікон» зможе лише той, хто має для цього необхідні задатки, високу загальноосвітню підготовку, силу волі і прагнення здобути вищу освіту відповідної якості.

Саме тут прогноую розгортання суперечності в системі організації вищої освіти: по-перше, суспільство буде й надалі вимагати вирівнювання можливостей в отриманні якісної вищої освіти кожним, з другого — воно не зможе рухатися сходами прогресу, якщо не «вискочить за горизонт» посередності й не забезпечить спеціалізацію (інтелектуалізацію) освіти з урахуванням інтелектуальних можливостей обдарованої молоді. У майбутньому ця суперечність може призвести до серйозного суспільного розшарування, формування своєрідних груп інтелектуалів і аутсайдерів, які не завжди і не у всьому зможуть знайти між собою порозуміння.

Уже сьогодні ми маємо бути готовими до визнання (і толерантного прийняття суспільною свідомістю) того простого й незаперечного факту, що не лише не кожен, а більшість не зможе «здолати науковий Еверест», увійти до когорти «мислячої еліти», яка підніметься над суспільством і визначить обрії майбутнього. По-друге, суспільство має погодитися з тим, що підготовка когорти інтелектуалів — справжньої, а не позірної національної еліти, яка створить і впровадить високі технології, організує виробництво, задасть духовно-моральні параметри нового стилю життя, розгорне перспективи й поведе за собою суспільство — єдиний реальний шанс і засіб прогресу, який ми маємо.

Визнати і сприйняти цю суперечність нелегко. Кожен із нас бачить свою дитину і здібною, і талановитою, і перспективною. Ніхто, ніколи, в жодній демократичній країні світу не має права встановлювати, а тим більше, обмежувати їй параметри індивідуального розвитку. Разом із тим ми бачимо, що навіть шкільну програму належним чином засвоює далеко не кожен учень загальноосвітньої школи. Елементарну програмну математичну задачу, скажімо, вирішують два — три із 30 учнів класу, ще декілька зможуть здолати її за підказкою вчителя, більшість — тупо переписує рішення, не розуміючи ні його ходу, ні результату. Є учні, які не можуть переказати одну-дві сторінки прочитаного тексту. Іншим не дається іноземна мова. Чи треба всіх їх «заганяти» у вищу освіту з перспективою підготовки «національної еліти»?

Звичайно, у кожного з цих дітей є свої таланти. Хтось має чудовий голос і співає, інший — має мистецькі чи спортивні задатки, третій виявляє неабиякі організаторські здібності. Кожна дитина талановита. І кожна з них має право на вищу освіту. Однак... Вища освіта має *постити свою спеціалізацію* саме в контексті розширення і поглиблення можливостей реалізації здібностей і задатків обдарованої молоді.

Обдарованість — великий божий дар. І завдання суспільства полягає в тому, щоб виявити його в кожній дитині, спрямувати її розвиток у продуктивному напрямку. Саме для такої молоді у країні мають існувати елітні університетські комплекси на кшталт Гарварду (СІЛА), Оксфорду чи Кембриджу (Великобританія), Сорбони (Франція), перепусткою до яких має

стати саме інтелект, виявлений і розгорнутий в дитині на ранніх стадіях її соціалізації. Колишня радянська настанова на те, що кожен «робфаківець» може стати видатним вченим, — такий же міф, як і те, що кожна «кухарка може керувати країною». Продовжуючи думку великого Конфуція, видатний античний філософ Платон зазначав, що згідно з власною натурою «кожен повинен займатися своєю справою». Подібний висновок підтримував український мислитель Григорій Сковорода. Головне, вважав філософ, знайти свій «сродний труд», реалізуватися у ньому як людина.

XXI століття унормує здобуття вищої освіти кожною людиною, визначить порядок, за яким інтелектуально обдарована молодь зможе здобути вищу освіту в елітних університетах. Суспільство ж має забезпечити (як у першому, так і в другому випадку) становлення людини у всій повноті її людського ставлення до природи, суспільства, іншої людини і до самої себе.

Не треба бути великим аналітиком, щоб помітити, що суспільні процеси на теренах Європи розгортаються все більш організовано й цілеспрямовано. Заслуга в цьому, безперечно, належить політикам, які, долаючи міжетнічні, національні, майнові та інші суперечності, наполегливо формують узгоджену європейську політику, сенс якої — життя в мирі та злагоді, толерантності та розумінні одне одного, протидії тероризму й подоланні тих глобальних проблем, які спадкоємно дісталися нам від минулого. Результатом їх діяльності стали нові політичні домовленості, що забезпечують утвердження *демократії*, становлення та розвитку *громадянського суспільства*.

Для вищої освіти подібні зміни делегують подвійне навантаження: з одного боку, у відповідь на вимоги демократизації всіх сфер суспільного життя освіта має перебудувати свої зміст і методики, організацію і навчальні технології, характер і спосіб спілкування суб'єктів навчально-виховної діяльності тощо; з іншого — вона має стати тим головним механізмом соціалізації, який забезпечить оволодіння кожною особистістю, котра навчається, культурою життєдіяльності в умовах демократії і громадянського суспільства. Вища освіта XXI століття має стати демократичною, і громадянською у всій повноті її змістовно-організаційного здійснення.

Не таємниця, що нинішні випускники університетів в Україні про демократію і громадянське суспільство мають досить наївні, примітивні уявлення. І в цьому немає нічого дивного. Дійсної демократії, як і громадянського суспільства, наші люди ще не бачили. Животворні паростки цих плідних цінностей часто-густо в'януть під впливом чергових політичних змін владних еліт, кожна з яких має про них своє, не завжди реалістичне, уявлення, намагається нав'язати його всьому суспільству. З другого боку, вивчення основ демократії, громадянська освіта в Україні лише розпочинаються. Очевидно, освіта XXI століття має приділити їм першочергову увагу.

Незаперечною реальністю XXI століття стануть *ринкові відносини*, випестувані людством впродовж століть, бо навряд чи знайдеться сила, яка переломить хід історії. Як писав М. Вебер, ринок встановлює свої вимоги до людини, її культури й освіти, духовної і моральної позиції. Жити в ринкових умовах не просто. «Піклування про себе» (М. Фуко) — лише одна сторона

моральної позиції особистості; друга сторона — «підшування про всіх». Характерно, що ці настанови мають «працювати» разом, органічно уживатися в одній особистості, домінувати в масовій свідомості.

Побутова свідомість, повсякденний досвід підштовхують нас до висновку про те, що живий інтерес підприємця — це отримання прибутку, заради якого він готовий піти на все, навіть на злочин (К. Маркс). Однак ця теза якщо й не хибна загалом, то в будь-якому випадку не головна й визначальна. Як писав Вальтер Ратенау, «Я ніколи ще не знав ділової людини, для якої заробіток був би головним у його професії». Предмет, на який ділова людина спрямовує свої інтелект, працю і турботу, продовжує вчений, — його підприємство, яке стоїть перед ним як живе; у ділової людини немає більшого прагнення, ніж те, щоб його справа розквітла, виросла у могутній, багатий можливостями в майбутньому організм. Цю ж думку підтримує і продовжує Вернер Зомбарт. В роботі «Буржуа: етюди з історії духовного розвитку сучасної економічної людини» він наводить слова Рокфеллера, який на запитання про мотиви розвитку його підприємства відповів таким чином: «Першою і головною підставою для його розвитку було наше бажання об'єднати наш капітал і можливості, щоб на місці дрібних справ вибудувати одну справу певної величини і значення» [2,218—219].

Звичайно, підприємець прагне до отримання прибутку. Однак це прагнення супроводжується і багато в чому обмежується діловими принципами організації виробництва, етикою ринкових відносин, загальними нормами життя людей у цивілізованому суспільстві. Освіта, особливо вища, має готувати фахівця саме з такими настановами. Навряд чи варто говорити про те, що в Україні подібне знаходиться у зародковій формі. Ринкова парадигма все ще перебуває за межами освіти. *Переорієнтація вищої освіти на підготовку фахівців згідно з вимогами ринкового суспільства — та провідна тенденція, що визначить контури вищої освіти найближчими десятиріччями.*

Реалії ХХІ століття лише формуються. Ринок, демократичні відносини, громадянське суспільство... Навряд чи історія піде у зворотньому напрямі. Отже, кожен з нас має навчитися жити в цих реаліях. Левову частку реалізації цього завдання бере на себе загальноосвітня школа. Основи ринкових відносин, демократії, прав і свобод особистості у громадянському суспільстві, свої конституційні права і обов'язки має знати кожен випускник загальноосвітньої школи. Вища освіта повинна виконувати іншу функцію: готувати організаторів, управлінців, ідеологів, менеджерів цього процесу — національну еліту, — яка зможе розгорнути горизонти ринкових відносин, демократії і громадянського суспільства до рівня досконалості, цивілізаційної якості, виховати нові підростаючі покоління, забезпечити суспільну злагоду. Останнє покладається, насамперед, на навчальні предмети гуманітарного спрямування. Очевидно, в майбутньому суспільство введе у навчальний процес вищої школи *інтегрований предмет з гуманітаристики*, що охопить собою фундаментальні знання з філософії та політичної теорії, економіки та права, культури, етики тощо. У результаті уникнемо відомого дублювання навчання в загальноосвітній і вищій школі, забезпечимо вихід

пізнавальної активності студента за межі наявного знання, розгорнемо обрії його творчих пошуків.

Як зазначають вчені, універсалізація освітніх систем, стимульована Болонськими домовленостями, має свої межі. Вони зумовлені контурами національних систем освіти, які не бажають поступатись власними досягненнями заради загальноєвропейських домовленостей. Неодноразово доводилось бути свідком заяв відповідальних осіб, які представляли освітні системи Німеччини, Франції, Великої Британії та ін. країн світу — підписантів Болонських декларацій, — про їх незгоду із необхідністю радикальної ломки власних національних систем освіти на користь загальноєвропейських домовленостей. І це зрозуміло. Національні досягнення в галузі освіти — не лише вузьконаціональне надбання. За умови, що зрозумілі усім членам європейської і світової освітньої спільноти, вони утверджуються як загальнолюдські надбання. А це означає, що, адаптуючи освіту до рівня європейських стандартів, ми маємо розвивати власну освітянську національну традицію, зберігати й обстоювати «педагогічну матрицю» української освіти, вводити її надбання у європейський і світовий освітній простір. *Вища освіта XXI століття не стане космополітичною; вона базуватиметься на надбаннях національних систем, що все більш прозоро і зрозуміло будуть делегуватися народам і культурам світу.*

Завершуючи короткий аналіз обрисів розвитку освіти, не можна не торнутись *людиноцентристського, духотворчого розвитку освіти у XXI столітті.*

Перехід людства до педагогіки духовності зумовлений історичною еволюцією цивілізації, її входженням в епоху ноосферного способу існування. На цій стадії людство, зрештою, підійшло до усвідомлення себе не лише як частини природи, соціальних відносин чи культури, а й як продукту універсальної ноосферної цілісності з домінуючим духовним началом (стрижнем), на основі якого розгортається життєдіяльність кожного індивіда, здійснюється його доля. Шлях до людини, таким чином, проходить через її духовне зростання, результатом якого має стати розуміння її духовної totoжності з Великим Космосом, Людством у всіх його цивілізаційних вимірах. Педагогіка духовності — засіб такого духовного зростання особистості. Вона забезпечує усвідомлення людиною своєї «вселюдськості» й «всесвітності», невіддільності власного існування від людства і Космосу.

У ряді зарубіжних країн духовність людини виховується релігійними засобами. Деякі держави практикують духовне виховання у так званих суботніх або недільних релігійних школах. Зазвичай тут домінує педагогіка релігійності, авторитет Бога, Святого письма й священнослужителів. І хоча загалом вона забезпечує більш-менш стабільне духовне виховання і моральну відповідальність особистості, такий підхід не може бути визнаний універсальним. І ось чому: по-перше, духовність людини релігійною складовою аж ніяк не вичерпується, вона — більш об'ємне утворення, що включає в себе народну мораль (мудрість), естетичні цінності, атеїстичні переконання, наукові знання тощо; по-друге, в релігійній духовності особистість, яка б мала бути визнана основним суб'єктом власної духовності (і житте-

діяльності загалом), залишається на задньому плані; по-третє, релігійна духовність базується переважно на ірраціональному знанні, тоді як духовність загалом базується на дискурсі наукового і позанаукового, раціонального та ірраціонального знання.

Визнаючи свободу совісті як одне з вихідних прав людини, а відповідно до нього — право релігії щодо надання послуг подібного роду, завжди слід мати на увазі, що духовність, сформована на релігійній основі, має суперечливий характер: з одного боку, вона облагороджує людину духовними цінностями, сприяє розвиткові моралі, людинолюбства; з іншого, зводячи духовність до її релігійної складової, багато в чому обмежує духовне ество людини, а разом з тим — звужує самостійність волевиявлення, активність і соціальну творчість особистості.

Сучасна педагогіка духовності формується завдяки успадкуванню й продовженню найкращих вітчизняних і зарубіжних педагогічних надбань, трансформованих згідно з духом сучасної епохи та українського державотворення. Разом з тим, вона має інноваційний характер, базується на класичному філософському розумінні духовності як явища ноосферного плану й характеру. Її базові цінності становлять такі загальнолюдські гуманістичні пріоритети як Добро, Справедливість, Честь, Гідність та ін., провідні символи — «Віра», «Надія» і «Любов». Ця педагогіка базується на розумових началах і прагне до істини, перейнята людськими переживаннями, намагається вилити їх у співпереживання, уособлює людську волю, спрямовану на самореалізацію.

Сучасний світ — різнобарвний. Кожен народ, держава і культура мають свої експектації щодо становлення людини як особистості, параметрів її життєвиявлення і життєствердження, власні вимоги до педагогіки, засобами якої здійснюється підготовка людини до життя. Однак скрізь простежуємо те спільне, загальнолюдське, що єднає народи і культури як людство, як цивілізацію. Глобалізація прагне його («спільне», «загальнолюдське») розгорнути й розширити; антиглобалісти трактують цей процес як нівелювання національно-особливого, як обмеження свобод народу (нації, культури) щодо власного волевиявлення й протидіють глобалізаційним процесам всіма доступними засобами — економічними, політичними, соціокультурними. Означена суперечність може бути вирішена лише «заглибленням» обох складових — «глобалізаційної» (вселюдської) і «національної» — в єдине і неподільне буття цивілізації — ноосферу, де розум самостійно обере те, що, як писав І. Кант, «розум буде вважати як добре». Ноосферне буття людства, з одного боку, встановить розумні межі глобалізації, з іншого — забезпечить усвідомлення «національного» як розширення і поглиблення сфери існування всезагального. Ноосферне буття людства — це буття людей в їх духовній єдності, забезпечити яку здатна лише педагогіка духовності шляхом виховання кожної особистості в контексті єдності загальнолюдських і національних цінностей, традицій та пріоритетів.

Віктор Андрущенко. Вища освіта в пост-Болонському просторі: спроба прогностичного аналізу

Література:

1. Ницше Ф. Воля к власти. — М., 2005.
2. Зомбарт В. Собр. соч. в 3 томах. — М., 2005.

Віктор Андрущенко. **Высшее образование в пост-Болонском пространстве: попытка прогностического анализа**

Уже сегодня встают вопросы о философии развития образования в пост-Болонском пространстве. Будущее образование должно «преодолеть» образование XX века, освоить новые горизонты, утвердиться как самостоятельное для человека XXI столетия. Анализ экономических, политических и социокультурных тенденций даёт основания для выводов о том, что качественные характеристики ближайшего будущего, а вместе с тем и параметры развития образования будут определяться несколькими главными факторами. В этом ракурсе перед высшим образованием по-новому встают задачи, выполнение которых будет достойным ответом украинского общества на вызовы нового столетия.

Victor Andrushchenko. **Higher Education in the Post-Bologna Space: A Prognostic Analysis Attempt**

Philosophy of education development has become essential in the post-Bologna space. The future education has 'to overcome' the education of the 20-th century, go beyond its borders, open up new perspectives, and establish itself as sufficient for the human being of the 21-st century. The analysis of the economical, political and socio-cultural tendencies gives ground to conclude that qualitative characteristics of the immediate future as well as parameters of education development will be defined by several important factors. The new tasks for Higher Education are getting obvious and their realization will be an adequate answer of the Ukrainian society to the challenges of the new century.